

Dr. Vilma Brodnik
Zavod RS za šolstvo

SPODBUJANJE KRITIČNEGA MIŠLJENJA PRI DELU Z ZGODOVINSKIMI VIRI

Dr. Vilma Brodnik
National Education Institute Slovenia

ENCOURAGING CRITICAL THINKING WHEN WORKING WITH HISTORICAL SOURCES

Grbi kralja Matije Korvina, ki ga opeva slovensko ljudsko izročilo (legende, pripovedke, pesmi).

(Vir: [https://sl.wikipedia.org/wiki/Matija_Korvin#/media/File:Coa_Hungary_Country_History_Mathias_Corvinus_\(1458-1490\)_big.svg](https://sl.wikipedia.org/wiki/Matija_Korvin#/media/File:Coa_Hungary_Country_History_Mathias_Corvinus_(1458-1490)_big.svg), dostop: 17. 7. 2018.)

POVZETEK

V članku predstavljamo posebnosti razvijanja in spodbujanja veščin kritičnega mišljenja v povezavi z veščinami dela z zgodovinskimi viri, kot jih opredeljujeta učna načrta za zgodovino v osnovni šoli in gimnaziji. V razpravo sta bila zajeta model kritičnega mišljenja, kot je ga je uvodnem članku tematske številke Zgodovine v šoli predstavila Rupnik Vecova, in model veščin dela z viri, kot ga je oblikovala Brodnikova s sodelavci v projektih EUfolio in ATS2020. Predstavljeno je, s katerimi veščinami se oba modela prepletata. Opredeljeni so pomen zgodovinskih virov za zgodovino in načini delitve zgodovinskih virov, ponazorjeni s primeri in usmerjevalnimi vprašanji, ki so učencem v pomoč pri ugotavljanju različnih vrst zgodovinskih virov. Sledi osrednji del z razlago elementov kritičnega mišljenja, kot sta iskanje in vrednotenje virov, ki se pri delu z zgodovinskimi viri kažeta kot iskanje, ugo-

ABSTRACT

The article describes the special characteristics of developing and encouraging critical thinking skills in regards to the skills of working with historical sources defined in history syllabuses for primary and upper secondary schools. The discussion consisted of a critical thinking model, presented in the introductory article of the History in school issue by Rupnik Vec, and a model of skills for working with historical sources as designed by Brodnik and coworkers for the EUfolio and ATS2020 project. The article presents skills contained in both models. It defines the significance of historical sources for history, and presents ways of categorizing historical sources along with examples and orientation questions, which help students determine different types of historical sources. The main part contains an explanation of critical thinking elements, such as source finding and evaluation, which in

avljanje in uporaba verodostojnih, uporabnih in zanesljivih zgodovinskih virov ter (so)oblikovanje in uporaba kriterijev za vrednotenje virov in njihovo citiranje. Presojanje relevantnosti, zanesljivosti in uporabnosti virov se ugotavlja z razlikovanjem dejstev od mnenj, ki pri delu z zgodovinskimi viri vključuje analizo, kritično presojo zgodovinskih dejstev in dokazov ter njihovo ločevanje od mnenj, sklepov in razlag ter pogled na neko zgodovinsko dogajanje vsaj z dveh različnih perspektiv, ki ga uporabljamo za večjo objektivnost interpretacij zgodovinskega dogajanja. Predstavljeni so primeri ugotavljanja pristranskosti, predsodkov in stereotipov v zgodovinskih virih. Na temelju relevantnih zgodovinskih dejstev in dokazov se izpelje induktivno in deduktivno sklepanje z oblikovanjem sintez, sklepov, razlag, pogledov, mnenj o zgodovinskem dogajanju. Veščina vrednotenja in odločanja pa se nanaša na samostojno izbiranje in odločanje s pomočjo relevantnih kriterijev, s katerimi se presodi posledice sprejetih odločitev, ki se pri zgodovini kaže kot sposobnost samostojnega izbiranja in odločanja ter oblikovanje svojih pogledov na zgodovino, ki pa morajo upoštevati vrednote zahodne evropske civilizacije. Vse predstavljene veščine so ponazorjene in utemeljene s konkretnimi primeri nalog in aktivnosti, ki povezujejo veščine dela z viri z veščini kritičnega mišljenja.

Ključne besede: didaktika zgodovine, kritično mišljenje, delo z viri, vseživljenjske veščine, učenje zgodovine

working with historical sources is seen as searching, determining and application of trustworthy, useful, and reliable historical sources, the (co)development and application of criteria for source evaluation, and the citation of sources. Deciding on the relevance, reliability, and usefulness of the sources is based on distinguishing between facts and opinions, which in working with historical sources also incorporates analysis, critical judgment of historical sources and evidence, and their separation from opinions, conclusions and explanations, as well as the consideration of specific historical events from at least two different perspectives in order to achieve their more objective interpretations. The article contains examples of determining bias, prejudice and stereotypes in historical sources. Based on relevant historical facts and evidence, inductive and deductive reasoning is made by formulating syntheses, conclusions, explanations, viewpoints, and opinions about the historical event. The evaluation and decision-making skills refer to independent selection and decision-making with the help of relevant criteria, which are used to judge the consequences of adopted decisions, in history lessons seen as the capability of independent selection and decision-making, and formulating one's own views of history, in which the values of the Western European civilization should be taken into consideration. All presented skills are given and supported with concrete examples of assignments and activities, which connect source working skills and critical thinking skills.

Keywords: history didactics, critical thinking, working with sources, lifelong skills, learning about history

UVOD

V ciljih učnih načrtov za zgodovino v osnovni in srednji šoli je zapisano, da je namen pouka zgodovine tudi spodbujanje in razvijanje veščin dela z viri in kritičnega mišljenja. V učnem načrtu za zgodovino v osnovni šoli so elementi kritičnega mišljenja zajeti v nekaterih splošnih učnih ciljih (najdemo pa jih tudi v skupnih procesnih ciljih tem ter standardih znanja), v katerih piše, da bodo učenci/učenke zmožni:

- »razvijati zmožnosti preproste analize, sinteze in interpretacije uporabnih in verodostojnih podatkov in dokazov iz zgodovinskih virov in literature iz različnih medijev, za raziskovanje in poznavanje življenja ljudi v preteklosti;
- razvijati zmožnosti oblikovanja samostojnih utemeljenih zaključkov, pogledov, mnenj in stališč, vživljanja v različne perspektive in snovanja izvirnih predlogov in rešitev; / ... /

- z učenjem ob raznovrstnih in večperspektivnih zgodovinskih virih razvijati zmožnosti kritične presoje in razlage zgodovinskih dogodkov, pojavov in procesov v preteklosti in sodobnosti;
- razviti dovzetnost za različne poglede na zgodovino oz. interpretacije zgodovine ter razumeti, zakaj se pojavijo;
- razviti sposobnost samostojnega izbiranja in odločanja ter svoje poglede na zgodovino«. ¹

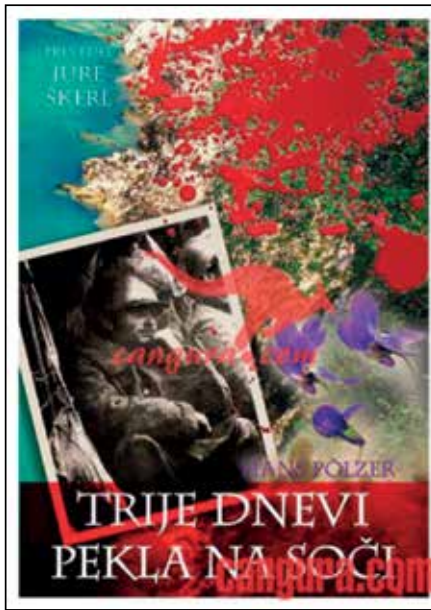
Prav tako so elementi, ki se nanašajo na spodbujanje in razvijanje kritičnega mišljenja, vključeni v del splošnih (pa tudi tematskih učnih ciljev ter pričakovanih dosežkov/rezultatov), v katerih je opredeljeno, da dijaki/dijakinje:

- »razvijajo spretnosti zbiranja in izbiranja, analize, sinteze, kritične presoje vrednosti in uporabnosti informacij in zgodovinskih virov;
- se zavedajo relativnosti informacij;
- oblikujejo samostojne zaključke, mnenja, stališča in interpretacije zgodovinskih dogodkov, pojavov in procesov;
- se učijo iz multiperspektivnih zgodovinskih virov, ki so dostopni prek vključevanja IKT v pouk zgodovine; / ... /
- razvijajo sposobnost samostojnega izbiranja in odločanja ter svoje poglede na zgodovino;
- razvijajo dovzetnost za različne poglede oz. interpretacije ter razumejo zakaj se pojavijo«. ²

V obeh primerih učnih načrtov za osnovno šolo in splošno gimnazijo so v učnih ciljih, standardih znanja oz. pričakovanih dosežkih/rezultatih izpostavljeni elementi kritičnega mišljenja, kot so iskanje in vrednotenje virov (iskanje, ugotavljanje in uporaba verodostojnih in uporabnih virov, uporaba kriterijev za vrednotenje virov, citiranje virov), razlikovanje dejstev od mnenj (analiza, kritična presoja, razlikovanje dejstev od mnenj, sklepov, razlag, pogled z več perspektiv), izpeljava sklepov, induktivno in deduktivno sklepanje (oblikovanje sintez, sklepov, razlag, pogledov, mnenj), vrednotenje in odločanje (samostojno izbiranje in odločanje s pomočjo relevantnih kriterijev, s katerimi se presodi posledice sprejetih odločitev), prepoznavanje in opredeljevanje problemov (pri vživljanju v različne perspektive in snovanju izvirnih predlogov in rešitev).

V gimnazijskem učnem načrtu je v poglavju Vrednotenje dosežkov priporočeno, da se znanje lahko preverja in ocenjuje tudi z alternativnimi oblikami, med katerimi so navedene tudi debatne tehnike. ³ Pogoji za izvedbo različnih debatnih tehnik in formatov pa je sposobnost argumentiranja. Oblikovanje, analiza in vrednotenje argumentov pa so prav tako element kritičnega mišljenja.

Poučevanje in učenje zgodovine, kot je opredeljeno v učnih načrtih, torej v veliki meri podpira spodbujanje in razvijanje veščin kritičnega mišljenja glede na model, kot ga je v uvodnem članku pričujoče številke Zgodovina v šoli predstavila Rupnik Vecova. ⁴ Večina veščin kritičnega mišljenja pa se prekriva tudi z veščinami dela z zgodovinskimi viri, kar bomo podrobneje predstavili v nadaljevanju članka.

Vojaški dnevnik in pisma kot zgodovinski vir, ki omogočajo tudi večperspektivni pogled na vojskovanje na soški fronti.

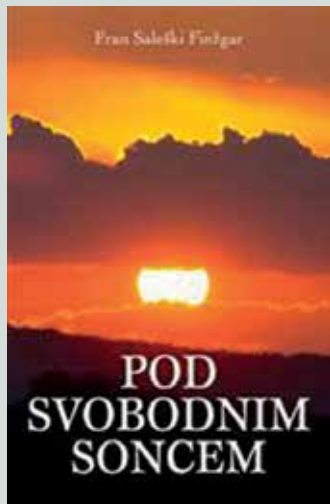
¹ Program osnovna šola. Zgodovina (2011). Učni načrt. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod RS za šolstvo, str. 5, 26, 39.

² Učni načrt. Gimnazija. Zgodovina (2008). Obvezni predmet (primer modula 280 ur). Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod RS za šolstvo, str. 8–9, 55.

³ Prav tam, str. 60.

⁴ Rupnik Vec, Tanja (2018). Učenje veščin kritičnega mišljenja – ne zgolj vzgojno-izobraževalna možnost, pač pa temeljna pravica vsakega učenca. V: Zgodovina v šoli. Letnik 26, str. 3–17.

ZGODOVINSKI VIRI – KLJUČ DO POZNAVANJA ČLOVEŠKE PRETEKLOSTI⁵

Pod svobodnim soncem pisatelja Frana Saleškega Finžgarja (literarno delo z zgodovinskim ozadjem).

Ključ do poznavanja človeške preteklosti predstavljajo zgodovinski viri, saj so edine sledi človeškega delovanja in ustvarjanja na gospodarskem, družbenem, političnem, kulturnem in duhovnem področju. Zgodovinar v procesu raziskovanja izbrane teme poišče vse dostopne zgodovinske vire, informacije iz njih kritično ovrednoti z vidika verodostojnosti in uporabnosti in na njihovem temelju napiše razlago izbranega zgodovinskega dogajanja. V primeru najdbe novih zgodovinskih virov o nekem zgodovinskem dogajanju, ki to dogajanje prikazujejo na nov, drugačen način, zgodovinarji razlago dopolnijo z novimi izsledki raziskav. Pogosto se zgodi, da zgodovinski viri neko dogajanje prikazujejo z različnih vidikov (perspektiv), zlasti kadar gre za ohranjena pričevanja (viri prve roke ali egodokumenti). V takšnih primerih je treba preučiti vsa razpoložljiva pričevanja in natančno preučiti podobnosti in razlike med njimi, v primeru razlik pa tudi pojasniti, zakaj so nastale. Ker gre pri pričevanjih za osebne, družinske in tudi kolektivne spomine, ki so podvrženi pozabljanju in spremembam, jih je treba primerjati z informacijami iz drugih dostopnih virov o nekem dogajanju. Če drugih zgodovinskih virov ni, pa je treba presoditi in pojasniti omejitve preučenih pričevanj. Razlike v razlagah zgodovinskega dogajanja pa so lahko odvisne tudi od ideoloških in celo generacijskih razlik med zgodovinarji. Ideološkost v zgodovinopisju je možno preseči z večperspektivno razlago, tako da vključimo vse različne poglede na neko dogajanje ali različne razlage in pojasnimo, zakaj je do razlik prišlo. V delu zgodovinopisja pa se je uveljavilo prepričanje, da vsaka generacija piše svojo razlago zgodovine. Deloma je to pogojeno z dostopnostjo novih virov, deloma z novim znanjem in razmerami v družbi in svetu.

ZGODOVINSKI VIRI SO RAZNOLIKI

Človekovo delovanje in ustvarjanje v preteklosti in sedanjosti je raznoliko in sega na področje družbene organizacije, gospodarskega delovanja, političnega udejstvovanja, duhovnih predstav in kulturnega ustvarjanja. Zato so tudi zgodovinski viri raznoliki. Za šolske namene jih okvirno delimo na materialne, pisne, ustne, avdiovizualne, spletne vire.

Glede na razmerje priče do zgodovinskega vira jih delimo na vire prve in druge roke (viri prve roke izhajajo od priče, druge roke od posrednikov). Viri prve roke so lahko:

1. osebna pričevanja, kamor uvrščamo spomine, dnevnike in pisma. Vključujejo le dele o posameznih dogod-

Ostanki emonske hiše – prostor s hipokavstom.

(Vir: [https://sl.wikipedia.org/wiki/Emona#/media/File:Emona_v_Ljubljani_\(3\).jpg](https://sl.wikipedia.org/wiki/Emona#/media/File:Emona_v_Ljubljani_(3).jpg), dostop: 17. 7. 2018.)

⁵ Več o zgodovinskih virih glej v: Brodnik, Vilma (2018). Spodbujanje razvoja večščin dela z viri s formativnim spremljanjem, str. 6–22 in Delo z zgodovinskimi viri, str. 44–54. Dostopno na: <https://www.zrss.si/digitalnaknjiznica/VescineDelaZViri/>, dostop: 18. 6. 2018.

kih, a prinašajo tudi veliko podrobnosti, podatke o avtorjevem značaju, izobrazbi, položaju, povezavi in težnjami z dogodkom, o katerem pričajo;

2. preostanki praktičnega življenja, ki niso imeli namena poročati o preteklosti, kot so na primer urbarji, listine, razni akti, poslovne knjige itd.;
3. literarna dela z zgodovinskim ozadjem, če se lahko loči literatova fantazija od resničnega dogajanja.⁶

Viri prve roke imajo večjo pričevalno vrednost in so zanesljivejši kot viri druge roke, ki so se ohranjali prek posrednikov.

Glede razmerje zgodovinarja do zgodovinskega vira je uveljavljena delitev virov na primarne in sekundarne vire.

Primarni izvirajo od očitelcev, sekundarni so pisani na temelju ohranjenih primarnih virov. Glede na to delitev ločimo v zgodovino pisje vire in literaturo, pri čemer se slednjo uvršča med sekundarne vire, saj je bila napisana na temelju primarnih virov. Sekundarni viri so pogosto verodostojnejši, saj so lahko avtorji vključili v svoje poznavanje nekega dogodka še druge vire, ki so razširili vedenje o nekem dogodku.

Glede na razmerje zgodovinskega vira do dogodka pa vire delimo na preostanke in poročila (preostanki niso imeli namena poročati o preteklosti, poročila pa so ta namen imela). Med preostanke spadajo:

1. stvarni ali materialni preostanki, kot so stavbe, umetnine, predmeti za vsakdanjo rabo (orodje, oblačila, pohištvo, hrana itd.);
2. abstraktni preostanki, kot so različne institucije, pravne, državne in ustavne oblike, jezik, krajevna, osebna in ledinska imena itd.;
3. pisni zgodovinski viri, ki so nastali kot rezultat javnega in zasebnega življenja in dela ter jih hranijo arhivi. Sem spadajo različne listine, zakoni in pogodbe, zasebna in javna korespondenca, zapisniki, finančne in različne upravne knjige, literarna dela z zgodovinskim ozadjem ipd.⁷

Poročila pa vključujejo:

1. ustno izročilo, kot so miti, pripovedke, zgodovinske pesmi, genealoške ali zgodovinske pripovedi;
2. pisne literarne vire, kot so letopisi in kronike, biografije, spomini, avtobiografije;
3. publicistične vire, kot so letaki, javna pisma, časopisi, politične publikacije, razne bele, modre oz. »barvne«⁸ državne knjige z razlago politike;
4. dele aktov ali vrste aktov, kot so diplomatska poročila, sodniške utemeljitve sodb ipd.⁸

Tudi v tem primeru so zanesljivejši preostanki, ker niso imeli namena poročati. Pri poročilih, ki so tak namen imela, so lahko prisotni subjektivni nameni poročevalca.

Viri pa so lahko tudi večperspektivni, če o nekem dogodku, pojavu, procesu pričajo vsaj z dveh različnih vidikov. V tem primeru je treba ugotoviti odnos avtorja do dogodka, pojava, procesa; v čem sta poročili različni/podobni; zakaj sta različni/podobni; ali je možno, da imata oba avtorja prav; kako je možno obe pričevanji preveriti.

Razglednice kot zgodovinski vir – Razglednica s Šmarno gorjo leta 1913.

(Osebni arhiv dr. Vilme Brodnik.)

Spomini Angele Vode, zbrani v knjigi Skriti spomin.

Spomini in dokumenti Ljuba Sirca, objavljeni v knjigi Dolgo življenje po smrtni obsodbi.

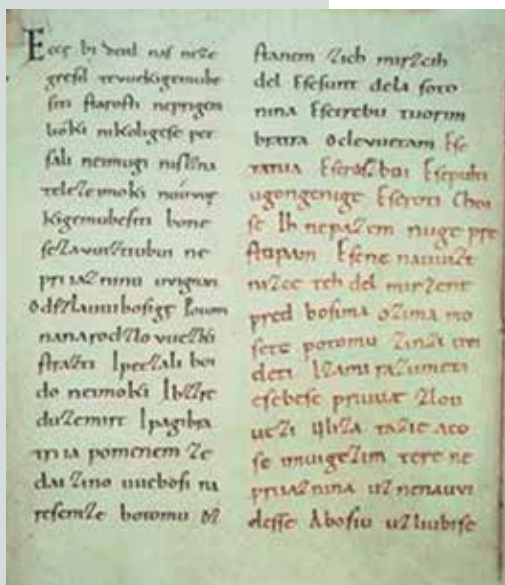

⁶ Povzeto po: Grafenauer, Bogo (1960). Struktura in tehnika zgodovinske vede. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, str. 253–254.

⁷ Prav tam, str. 262.

⁸ Prav tam, str. 261–262.

SPLETNI VIRI

Brižinski spomeniki, II. spomenik (10./11. stoletje).

(Vir: URN:NBN:SI:WEB-DUK9E8FV na <http://www.dlib.si>, dostop: 17. 7. 2018.)

Stiški rokopis (15. stoletje).

(Vir: <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-W80970PH?>, dostop: 17. 7. 2018.)

9 Primerjaj: Brodnik, Vilma, Babič, Dragica (2014). Zgodovina 1. Delovni zvezek za prvi letnik gimnazije. Ljubljana: DZS, str. 9.

Učenci dostopajo do zgodovinskih virov na različne načine. Sodobni učbeniki, delovni zvezki in samostojni delovni zvezki vključujejo poleg avtorskega besedila tudi različne zgodovinske vire. V nekaterih učbenikih je razmerje med avtorskim besedilom in zgodovinskimi viri celo 50 % : 50 %. Učitelji pripravljajo lastne delovne liste z zgodovinskimi viri, lahko pa načrtujejo aktivnosti, v okviru katerih učenci samostojno iščejo zgodovinske vire v različnih medijih, zlasti na svetovnem spletu. Samostojno iskanje zgodovinskih virov je značilno zlasti pri pisanju referatov, seminarskih in raziskovalnih nalog, pri snovanju argumentov za debatiranje v različnih debatnih formatih. Učitelji morajo učence poučiti tudi o kriterijih verodostojnosti spletnih virov, pri čemer jih usmerjajo z vprašanji:

- Kdo je skrbnik spletne strani?
- Kdo je avtor objavljenega gradiva?
- Ali so navedeni viri in literatura, iz katerih je avtor gradiva črpal informacije?
- Kakšno je razmerje med dejstvi, mnenji, sklepi, razlagami?
- Ali so mnenja, sklepi, razlage podprti z objektivnimi, relevantnimi dejstvi?
- Ali je zaslediti predsodke, stereotipne predstave ali celo sovražni govor?⁹

Če so skrbniki spletnih strani z zgodovinskimi viri muzeji, arhivi, znanstveno-raziskovalni inštituti, knjižnice in podobne ustanove, ti s svojim znanstvenim in strokovnim osebjem jamčijo za verodostojnost in uporabnost objavljenih spletnih virov.

Navajamo izbor spletnih strani z verodostojnejšimi zgodovinskimi viri:

- Spletni portal Slovenske zgodovine SIstory <http://www.sistory.si/>,
- Enciklopedija naravne in kulturne dediščine na Slovenskem DEDI <http://www.dedi.si/>,
- Digitalizirana kulturna dediščina slovenskih pokrajin KAMRA <http://www.kamra.si/>,
- Muzeji in galerije v Sloveniji <http://www2.arnes.si/~ljprirodm6/>,
- Digitalna knjižnica Slovenije dLib <http://www.dlib.si/>,
- Virtualna knjižnica Slovenije <http://www.cobiss.si/>,
- Audio/Video arhiv na Multimedijem portalu TV Slovenija <http://ava.rtvsllo.si/>,
- Arhiv Republike Slovenije <http://www.arhiv.gov.si/>,
- Digitalizirani zemljevid Avstro-Ogrske <http://lazarus.elte.hu/hun/digikonv/topo/3felmeres.htm>,
- Historična topografija <http://topografija.zrc-sazu.si/>,
- Slovenska biografija <http://www.slovenska-biografija.si/>,
- Brižinski spomeniki <http://old.nuk.uni-lj.si/bs.html>,
- Spletni slovar slovenskega knjižnega jezika <http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html> itd.

Poleg digitaliziranih zgodovinskih virov pa pri pouku uporabljamo tudi e-gradiva, ki so pripravljena za učenje zgodovine v osnovni in srednji šoli. Primeri takšnih e-gradiv so:

- Kartografija v zgodovinski učni snovi za osnovno šolo
<http://egradiva.gis.si/web/egradiva-os>,
- Naravne in družbeno-geografske značilnosti Srednje Evrope (e-gradivo za 7. razred na naslovu <http://www.simos.si/egradiva/zgodovina/index.html>) – za zgodovino,
- Naravne in družbeno-geografske značilnosti Srednje Evrope (e-gradivo za 8. razred na naslovu <http://simos.si/egradiva09/gradiva.htm>) – za zgodovino,
- Kartografija v zgodovinski učni snovi za srednjo šolo
<http://egradiva.gis.si/web/egradiva-ss> itd.

Pravih i-učbenikov, ki bi vključevali tudi interaktivne zgodovinske vire in zgodovinske vire z različnimi multimedijskimi elementi, pa v tem trenutku še ni.

Kljub kakovostnim spletnim stranem, opredeljenim glede na kriterije, kdo je skrbnik in kdo so avtorji, pa je treba učence kljub temu navajati na preverjanje informacij iz zgodovinskih virov s pomočjo kriterijev: ali so zgodovinski viri citirani, pri sekundarnih virih se ugotavlja, ali je bila uporabljena kakovostna strokovna literatura (ali so avtorji strokovnjaki z referencami). Nato sledi notranja analiza vsebine z ugotavljanjem razmerja med dejstvi, sklepi, razlagami, mnenji, z ugotavljanjem prisotnosti pristranskih razlag in pogledov, predsodkov, stereotipov. Zgodovinski vir je tem bolj verodostojen, če vključuje objektivna dejstva, s katerimi morajo biti podprti tudi sklepi, razlage in mnenja, ne sme biti pristranskih, stereotipnih pogledov, razlag in mnenj.

SPodbujanje veščin kritičnega mišljenja pri delu z zgodovinskimi viri

Pri delu z zgodovinskimi viri so v ospredju naslednje veščine kritičnega mišljenja po modelu Rupnik Vecove (glejte uvodni članek):

- iskanje in vrednotenje virov;
- razlikovanje dejstev od mnenj;
- deduktivno in induktivno sklepanje;
- oblikovanje, analiza in vrednotenje argumentov;
- vrednotenje in odločanje.

Veščine dela z zgodovinskimi viri pa so:

- izbiranje ključnih informacije in pomembnih podrobnosti, dejstev in dokazov iz virov;
- oblikovanje samostojnih odgovorov, sklepov, razlag;
- priprava lastnih mnenj in njihovo utemeljevanje;
- priprava argumentov (vključujejo utemeljitve in dokaze v podporo trditvi);
- interpretiranje dogajanja, pojavov, procesov z več vidikov (perspektiv);
- vrednotenje verodostojnosti vira informacij (npr. po kriterijih: kdo je avtor, razmerje med dejstvi, dokazi, mnenji, prisotnost predsodkov, stereotipov);
- citiranje virov.¹⁰

Oba modela se prekrivata pri iskanju in vrednotenju virov – vrednotenje verodostojnosti virov (poznavanje, uporaba ali samostojno oblikovanje kriterijev vrednotenja virov, npr. za spletne vire, navajanje virov); razlikovanje dejstev od mnenj, sklepov, razlag, zavze-manje različnih perspektiv, vpliv različnih dejavnikov na interpretacije; deduktivno in induktivno sklepanje (oblikovanje sklepov, razlag, mnenj); oblikovanje argumentov, ki vključujejo trditev, utemeljitev in dokaze.

¹⁰ Model veščin dela z viri je oblikovala dr. Vilma Brodnik s sodelavci v mednarodnem projektu EUfolio (2013–2015), uporabljen pa je bil tudi v mednarodnem projektu ATS2020 (2015–2018).

V nadaljevanju podrobneje predstavljamo šest elementov kritičnega mišljenja modela Rupnik Vecove v povezavi z delom z zgodovinskimi viri (ki sicer obsega še štiri elemente – prepoznavanje in opredeljevanje problemov, postavljanje vprašanj, sistematično opazovanje in izpeljava sklepov, oblikovanje ciljev in načrtovanje procesa, produkta ter poti do ciljev).

ISKANJE IN VREDNOTENJE VIROV¹¹

Zlasti pri učenju z raziskovanjem in učenju z odkrivanjem spodbujamo in razvijamo veščino iskanja in vrednotenja zgodovinskih virov. Učenci samostojno iščejo zgodovinske vire pri pisanju seminarskih in raziskovalnih nalog, pri pisanju referatov, v okviru zgodovinskega terenskega, arhivskega in muzejskega dela ipd. Ko poiščejo dostopne zgodovinske vire za preučevano temo, jih začnejo vrednotiti. Pri tem ugotavljajo, ali so viri primarni (poročila in preostanki) ali sekundarni (pisani na temelju primarnih, lahko pa gre tudi za zgodovinsko literaturo, ki je pisana na temelju primarnih virov). Pri vrednotenju primarnih virov si učenci pomagajo z vprašanji:

- Ali je vir avtentičen – ali je res to, kar je videti (znani so ponaredki fotografij npr. fotografija z Aleksandrom Dubčkom, ki so ga po zatrtju praške pomladi s fotografije odstranili)?
- Ali je poročilo ali preostanek?
- Kdo je poročilo napisal?
- Ali je poročilo zanesljivo?

S pomočjo takšnih usmerjevalnih vprašanj naj učenci analizirajo spodnji fotografiji.

Po terorističnih napadih v Parizu se je januarja 2015 v spomin na umrle in v znak solidarnosti zbralo ok. 40 svetovnih voditeljev. V ortodoksnem izraelskem časopisu HaMevaser pa so s fotografij shoda izbrisali vse ženske predstavnice: nemško kanclerko Angela Merkel, županjo Pariza Anne Hidalgo, dansko premierko Helle Thorning-Schmidt in predstavnicu EU za zunanjo politiko Federico Mogherini. Po njihovem prepričanju so ženske manj vredne in ne bi smele prevzemati pomembnih funkcij.

(Vir: Twitter.)

Pri vrednotenju sekundarnih virov si lahko učenci pomagajo z vprašanji:

- Zakaj je bil vir ustvarjen (namen)?
- Ali je bil vir napisan na temelju avtentičnega primarnega vira?
- Kateri viri niso bili uporabljeni (ali so bili uporabljeni tipični primarni viri)?
- Ali je zgodovinar pristranski (zgodovinska literatura spada namreč k sekundarnim virom)?

Primerjavo primarnih in sekundarnih virov pa lahko usmerjajo naslednja vprašanja:

- Ali so primarni viri vedno bolj uporabni kot sekundarni?
Se strinjam/se ne strinjam.

¹¹ Več primerov nalog za posamezne elemente kritičnega mišljenja pri zgodovini najdete v: Rupnik Vec, Tanja (ur.) (2017). Veščine kritičnega mišljenja. Primeri nalog za spodbujanje kritičnega mišljenja pri različnih predmetih v osnovni šoli. Dostopno na: <https://www.zrss.si/digitalnaknjiznica/KriticnoMisljenjeNaloge/>, dostop: 18. 6. 2018.

- Uporabnost vira je odvisna od tega, za kaj se ga želi uporabiti.
Se strinjam/se ne strinjam.
- Če so uporabni dokazi tako v primarnem kot sekundarnem viru, je bolj uporaben primarni.
Se strinjam/se ne strinjam.

Vsak odgovor utemelji s primeri primarnih in sekundarnih virov.¹²

S pomočjo takšnih usmerjevalnih vprašanj za vrednotenje primarnih in sekundarnih virov naj učenci analizirajo odlomek iz Valvasorjeve Slave vojvodine Kranjske.

»To mesto in grad, po kranjsko Škofja Loka, se latinsko imenuje Locopolis in se je nekoč, kakor trdi Lazius, imenovala Antonini Praetorium Latovicorum ter Japodum municipium. Prej je bila le Loka, ko pa je cesar Henrik II., imenovan Sveti, daroval to mesto brižinskemu škofu, je dobilo ime Škofja Loka. Leži na Gorenjskem, tri milje od glavnega mesta Ljubljane, poldrugo od Kranja, med Poljanščico in Soro. Nad Soro je precej pri mestu zgrajen lep, visok most z enim samim, toda zaradi obsega občudovanja vrednim visečim lokom. Tale most mora biti sedaj drugačen ko takrat, ko je brižinski škof Leopold v tretjem letu po izvolitvi, 1381. leta (nekateri stavijo dogodek v 1380. leto), padel z njega in moral umreti ... Zdaj pa je most na obeh straneh obdan z zidom, da moreš čezenj gledati, ne moreš pa tako lahko pasti. V toplem poletnem času pa le vodi prešernost fantiče kopat se v hladno vodo s tega mostu, čeprav je nekaj sežnjev visok; ne dá se pa najti primer, da bi bil kdo utonil.«

(Valvasor, Janez Vajkard (1978). Slava vojvodine Kranjske. Valvasorjevo berilo. Ljubljana: Mladinska knjiga. Dostopno na: <http://www.savel-hobi.net/valvasor/valvasor.htm>, dostop: 18. 6. 2018.)

Janez Vajkard Valvasor
(1641–1693).

(Zbirka upodobitev znanih Slovencev,
Narodna univerzitetna knjižnica Ljubljana.)

Pri učenju z raziskovanjem se najprej prebere sekundarne vire (kamor se uvršča tudi zgodovinska literatura), da se preuči možnosti, ideje za raziskovanje. Nato se zbere dostopne primarne vire za izbrano temo. Zgodovinsko razlago oz. interpretacijo se napiše na temelju zbranih zgodovinskih dejstev in dokazov iz primarnih in sekundarnih virov.

Primarni in sekundarni viri so dostopni v arhivih, muzejih, knjižnicah, galerijah, obstajajo osebni arhivi, vire se lahko zbira med zgodovinskim terenskim delom. Veliko primarnih in sekundarnih virov je tudi digitaliziranih (dLib – časopisi, zemljevidi idr.; Arhiv RS – katastri; Sistory – zgodovinska literatura, viri, posnetki predavanj idr.).

Pri delu s primarnimi viri je treba poznati ozadje zgodovinskega dogajanja – naloge za učence torej vključujejo odlomke iz primarnih in/ali sekundarnih virov, podati pa je treba tudi nujno zgodovinsko ozadje (ali črpati iz predznanja), da se naloge lahko reši.

PRISTRANSKOSTI V VIRIH

O pristranskosti govorimo tedaj, ko je čutiti večjo naklonjenost eni strani ali je podan specifičen pogled na dogajanje. Vendar pa so uporabni tudi takšni viri, saj se lahko razloži, kako je prisotna pristranskost in zakaj. Tako so v Sovjetski zvezi po zmagi stalinizma pristransko pisali o Trockem, Buharinu in Rikovem, ki so se s Stalinom razšli zaradi različnih političnih pogledov. Navajamo odlomek iz sovjetskega srednješolskega učbenika zgodovine iz leta 1938, ob katerem učenci ugotavljajo, kakšna je namerna pristranskost do politične konkurence, in pojasnijo zakaj:

Spodbujanje kritičnega mišljenja pri delu z zgodovinskimi viri

¹² Hinton, Chris (2001). What is evidence. London: John Murray Ltd., str. 5–8, 12–13, 16, 22–23.

Lev Trocki (1879–1940).

(Vir: https://en.wikipedia.org/wiki/Leon_Trotsky#/media/File:Bundesarchiv_Bild_183-R15068,_Leo_Dawidowitsch_Trotsky.jpg, dostop: 17. 7. 2018.)

»Ljudski sovražniki, fašistični agent Trocki in njegova prijatelja Rikov in Buharin, so v Sovjetski zvezi organizirali tolpe morilcev, uničevalcev in vohunov. Umrili so boljševika Kirova in načrtovali umore drugih boljševističnih voditeljev. Fašistični nesrečniki, trockisti in rikovci, so povzročili železniške nesreče, minirali in požigali rudnike in tovarne, uničevali stroje, zastrupljali delavce in povzročali še drugo škodo. Ti sovražniki delovnega ljudstva so imeli v načrtu obnovo kapitalističnega in veleposestniškega jarma, uničenje kolhozov in sovhozov (kolektivnega in sovjetskega gospodarstva), predajo Ukrajine Nemcem in Daljnega vzhoda Japoncem ter spodbujali poraz Sovjetske zveze v vojni. Zato so ti razbojniki prejeli zasluženo kazen.«

(Shestakov, A. V. (1938). A short history of the USSR.)

V Veliki Britaniji je Winston Churchill leta 1927 v časopisu The Times hvalil Mussolinija in njegove ukrepe za blaginjo Italijanov, ker naj bi imel premalo informacij oz. ni mogel upoštevati kasnejšega razpleta dogodkov. Navajamo poročilo Winstona Churchilla v časopisu The Times leta 1927:

»Če bi bil Italijan, bi nosil črno fašistično srajco. Očaran sem, kot veliko drugih ljudi, nad gospodom Mussolinijem, nad njegovo blago in preprosto pojavo /.../ kljub številnim bremenom in nevarnostim. Vsakdo lahko vidi, da hoče samo dobro za italijanski narod /.../ Če bi bil Italijan, bi bil njegov pristaš od vsega začetka.«

Winston Churchill (1874–1965).

(Vir: https://commons.wikimedia.org/w/index.php?search=winston+churchill+photo+free+to+copy&title=Special:Search&profile=default&fulltext=1&searchToken=5rk20sbmda2hxb5smv1hmk785#/media/File:Sir_Winston_Churchill_souriant.jpg, dostop: 17. 7. 2018.)

Upoštevati je tudi treba, da lahko v zgodovinskih virih odseva določen namen, npr. časopisni članki, ki so opravičevali trgovino s sužnji. Učence pa je treba tudi naučiti v zgodovinskih virih prepoznavati prepričanja, občutke, predsodke in pristranskosti o Judih, Romih, katolikih – protestantih, kristjanih – muslimanih, ki so v nekaterih medijih še vedno zelo prisotni.¹³

Pristranskosti, predsodki, prepričanja v zgodovinskih virih se lahko ugotavlja s pomočjo naslednjih usmerjevalnih vprašanj:

- Ali so v viru prisotne kakšne pristranskosti (večinoma se nanašajo na predstavitev le enega pogleda na neko dogajanje)?
- Ali vir vključuje dejstva in/ali menja?
- Kako zanesljiv je vir za opisovanje, pojasnjevanje določenega namena (ali so korektno pokriti vsi možni pogledi ali je pod vplivom neke skupine)?
- Preuči se način izražanja, jezik.
- Presoja se odnos med dejstvi in mnenji.
- Preuči se ozadje dogajanja.¹⁴

Učencem pri presojanju zanesljivosti virov pomagajo naslednja usmerjevalna vprašanja:

- Kdo je avtor vira in kdaj je vir nastal?
- Ali je avtor priča? Če ni, kdo je bil njegov vir?
- Zakaj je vir nastal?
- Ali je vsebina vira skladna in smiselna?
- Ali je vir skladen z drugimi viri?
- Ali je izkazana očitna pristranskost?

¹³ Prav tam, str. 24–25

¹⁴ Prav tam, str. 22–27.

- Ali so prisotne podatkovne napake?
- Ali so vključeni posebni komentarji?
- Ali je vir skladen z ostalimi viri?
- Ali je bil vir napisan dolgo po opisovanem dogajanju?
- Ali je bil vir napisan z določenim namenom?¹⁵

Preučiti je treba tudi ozadje avtorja, preveriti vsebino vira z drugimi dostopnimi viri o temi, preveriti vrzeli v dokazih.¹⁶

S pomočjo takšnih usmerjevalnih vprašanj lahko učenci analizirajo navedena odlomka: iz sovjetskega učbenika o Trockem, Buharinu in Rikovu ter Churchillovo mnenje o Mussoliniju iz časopisa The Times.

Pri pisanju kakovostne razlage oz. interpretacije nekega dogajanja je treba vključiti veliko virov – eden ali dva vira ne zadostujeta. Zgodovinska raziskava se začne s postavljanjem vprašanj. Nato iščemo vire za pripravo odgovorov na ta vprašanja. Vire vrednotimo glede tega, ali so primarni ali sekundarni, ali vključujejo dejstva ali/in mnenja, ali so uporabni, ali so pristranski; če so viri nasprotujoči si, sodbo izreče zgodovinar in to pojasni ob koncu razprave. Kakovost zgodovinarjevih interpretacij je odvisna od dostopnih virov – absolutnih, dokončnih odgovorov nikoli ne moremo podati.¹⁷

RAZLIKOVANJE DEJSTEV OD MNENJ

Dejstvo označuje nekaj, kar dejansko obstaja ali se je zgodilo, kar je dokazljivo (SSKJ). Z dejstvi se podpre ali ovrže trditve, sklepe, mnenja. Z dejstvi se dokaže ugotovitve – v tem primeru so dejstva dokazi. Dejstva se lahko uporablja tudi za izkrivljanje ali celo ponaredi (falsifikati v zgodovinopisju).

Dokaz je nekaj, kar utemeljuje, podpira ali zavrača kako trditev – dokazi v zgodovinopisju dokazujejo, da se je nekaj res zgodilo, z njihovo pomočjo se razlaga oz. interpretira preteklost. Dokazi so lahko otipljivi, tehtni, zgovorni, prepričljivi (SSKJ).

Mnenje je prikaz lastnosti, stanja česa glede na lastno vedenje, poznavanje; mnenje lahko izraža pozitiven, negativen odnos do nečesa, nekoga (SSKJ). Mnenje o zgodovinskem dogodku, pojavu, procesu je subjektivno, objektivnosti in nevtralnosti se približa, če je podprto s čim več objektivnimi dejstvi in dokazi. Pri mnenju gre torej za osebni pogled zgodovinarja na neki dogodek, pojav, proces, a podprt z dokazi, ni pa vedno nujno podprto z dokazi. Mnenje je prepričljivo, če vključuje čim več relevantnih dokazov

Pri ločevanju dejstev in mnenj je treba biti pozoren na to:

- ali gre za mnenje: ali je avtor za, proti ali nevtralen; objektivni/subjektivni;
- ali je prisotna pristranskost; ali so prisotni predsodki, stereotipi;
- kakšen je namen (ali poroča, razlaga, napada, prepričuje in utemeljuje izbranega).

Na temelju zbranih dejstev – dokazov se oblikuje sklepe o nekem zgodovinskem dogodku, pojavu, procesu.

Učence postopoma navajamo na ločevanje dejstev od mnenj. V pomoč je lahko naslednja vaja, pri kateri ugotovijo, katera poved izraža zgodovinska dejstva in katera mnenja:

- Hitler je umrl leta 1945.
- Stalin je bil slab voditelj.
- Henrik VIII. je bil angleški kralj iz 16. stoletja.

¹⁵ Prav tam, str. 41–43.

¹⁶ Prav tam, str. 55.

¹⁷ Prav tam, str. 56–57.

Naslovnica časopisa Slovenski narod ob začetku prve svetovne vojne 28. 7. 1914.

(Vir: dLib na povezavi <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-9TOGQ3FC>, dostop: 17. 7. 2018.)

Vir A:

»Veliko neizkušenih špekulantov na borzi je bilo spodbujenih s številnimi zgodbami iz časopisov, ki so obljubljale hitre, velike in lahke večmilijonske dobičke na borzi. Sprva so novinci s pomočjo borznih posrednikov sodelovali z zneski po nekaj sto dolarjev, nato so vložili vse prihranke, misleč, da bodo tako najlažje zaslužili. Niso upoštevali, da trgi včasih delujejo panično, kar povzroča velike padce cen. Pustili so se voditi nasvetom borznih posrednikov. Če je kakšnemu podjetju na borzi zrastle vrednost, so takoj kupili njegove delnice, pri padanju vrednosti, pa jih takoj prodali.«

(A US businessman in 1928, povzeto iz: MacDonald, C. K. (1987). Modern America.)

Množica se zbira na Wall Street po zlomu borze 29. oktobra 1929.

(Vir: <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?search=wall+street+crash+1929+&title=Special:Search&profile=default&fulltext=1&searchToken=917kpf2Im3pbx5k61kwd79dbr#media/File:Depression-stock-market-crash-1929.jpg>, dostop: 17. 7. 2018.)

- V srednjem veku je živel izobčenec Robin Hood.
- Hladna vojna je bila pomembna.
- Prva svetovna vojna se je začela leta 1914.
- Prva svetovna vojna se je začela zaradi atentata na prestolonaslednika Franca Ferdinanda.
- Industrijska revolucija se je začela leta 1760.
- Industrijska revolucija je poimeno- vanje, ki so ga uvedli zgodovinarji.
- Zgodovinarji imajo mnenja.¹⁸

Ločevanje dejstev od mnenj predstavlja- mo na primeru analize različnih zgodo- vinskih virov pri obravnavi velike gospo- darske krize leta 1929.

Vir B: Cene delnic leta 1929

	3. september 1929 (zneski so v \$)	13. november 1929 (zneski so v \$)
Montgomery Ward	137	49
New York Central	256	160
Union Carbide and Carbon	137	59
American Telephone ... Telegraph	304	197
Anaconda Cooper	131	70
Westinghouse	289	102
Electric Bond & Share	186	50

(Wall Street Journal, 1929.)

Vir C:

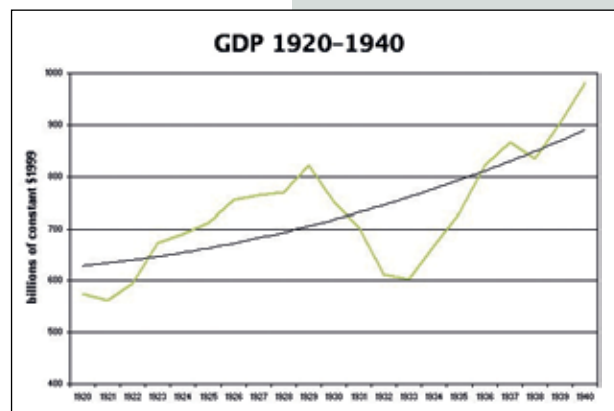
»Bankirji in drugi finančni veljaki so povedali, da je zaupanje v trdnost borze v zadnjih dneh doživelo preobrat. Vodilni iz največjih bančnih ustanov in industrijskih obratov so bili veseli, misleč, da je najhuje mimo. Borza z Wall Streeta je optimistično zaključila dan.«

(New York Times, 25. oktober 1929.)

Vir D:

»Dne 29. oktobra 1929 je borza doživela popolni zlom. 16 milijonov delnic je bilo namenjenih za prodajo. Ker jih nihče ni želel kupiti, so bile nato ponujene in prodane po nizki ceni. Posamezniki so prodali vso lastnino, da so zaslužili vsaj nekaj denarja. Dne 28. oktobra 1929 je povprečni indeks delnic glede na New York Times padel za 43 točk, kar je predstavljalo največji dnevni padec v ameriški borzni zgodovini.«

(MacDonald, C. K. (1987). Modern America.)

Gibanje ameriškega družbenega bruto proizvoda v letih 1920–1940.

(Vir: https://sl.wikipedia.org/wiki/Velika_gospodarska_kriza#/media/File:Gdp20-40.jpg, dostop: 17. 7. 2018.)

Učenci analizirajo vire A, B, C, D in rešijo naloge:

- Kateri vir navaja le dejstva? Ali se iz tega vira da razbrati, zakaj je prišlo do borznega zloma? Odgovor utemelji.
- Kateri vir še navaja dejstva, ki jih je lahko razbrati? Odgovor utemelji.
- Ali dejstva iz vira B podpirajo mnenja iz vira A? Odgovor utemelji.
- Vir C (časopisni članek) je bil napisan tik pred zlomom borze in prinaša komentar o stanju na borzi. Ali je sporočilo časopisnega članka dejstvo ali mnenje? Odgovor utemelji.

Vir E:

»Glavna značilnost novega gospodarstva v 20. letih 20. stoletja je bila masovna proizvodnja dobrin, ki je terjala tudi masovno porabo. Če je bil vsakih deset sekund izdelan nov Fordov avto, je moral nekdo vsakih deset sekund nov Fordov avto tudi kupiti. Večina ameriških delavcev v tem času še ni zaslužila dovolj, da bi lahko kupila proizvode, ki jih je

izdelala (leta 1929 je 60 % Američanov zaslužilo le za preživetje, 5 % je bilo bogatih). Zato bi morale ZDA iskati tuje trge za prodajo presežkov, kar pa leta 1929 ni bilo možno, saj so se tuji trgi prav tako hitro krčili.»

(Ward, Harriet (1978). World Powers in the Twentieth Century.)

Vir F:

»V 20. letih 20. stoletja so se ljudje zaradi nizkih obresti zlahka zadolževali, posojila pa izrabljali za borzno trgovanje. Večina delnic je bila kupljena s posojili in ne z gotovino (kupec je vložil manjši delež, ostalo je bilo posojilo). To je pomenilo, da so posamezniki z majhnim premoženjem kupili veliko delnic, kar je povzročalo rast cen delnic. Na tak način so dobro služili borzni špekulanti in bankirji, ki so jim posojali denar. Takšen zaslužek je bil lažji in hitrejši, kot če bi investirali v proizvodnjo.«

(Vick, J. (1985). Modern America.)

Učenci analizirajo vire od A do F in rešijo naloge.

Naslovnica časopisa Slovenec
25. 5. 1915, ko so se začeli boji
na soški fronti.

(Vir: <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:doc-MTVI2PZ2/c89f5db9-7b21-40c1-b1e4-613254cd1339/PDF>;
dostop: 17. 7. 2018.)

- Kateri dokaz iz vira E preseneča, da so cene delnic narasčale tudi v poznih 20. letih 20. stoletja?
- Vir F razlaga, kako je potekala prodaja delnic. Kakšna nevarnost je pri taki prodaji delnic grozila, če bi cene delnic začele padati?
- Oblikuj svoje mnenje, kaj je povzročilo zlom borze z Wall Streeta konec oktobra leta 1929? Pomagaj si z viri od A do F.

V virih je treba opredeliti tudi starinske izraze, pomeni besed skozi čas so se namreč lahko spreminjali. Opredelimo lahko nekdanje vrednote, kulturo ter jih primerjamo s sedanjimi.¹⁹

Obvladovanje razlikovanja dejstev od mnenj pomaga tudi pri zavzemanju in analizi različnih perspektiv, ki jih pri zgodovini omogoča uporaba večperspektivnih zgodovinskih virov, ki prikazujejo neko zgodovinsko dogajanje vsaj z dveh različnih vidikov (perspektiv). Večperspektivno obravnavo predstavljamo na primeru odlomkov iz dveh različnih pričevanj vojakov s soške fronte.

Vir 1: Vojna na soški fronti skozi oči vojaka Vladimirja Bregarja - Vladka

»Ko se je zdanilo, je streljanje ponehalo in nastal je mir, šel sem nazaj v svojo 'dekungo' (op. kritje), a zmotil sem se, mir je trajal morda četrť ure, nato pa se je nadaljevala kanonada, še silnejša, cel dan do 7. h zvečer, brez prestanka, in sicer ogromna večina v isto smer. To (in naslednji dan od 9. h – 7. h baš tako) je bil najhujši ogenj, v katerem sem

bil doslej jaz in tudi kompanija. Vam se bo zdelo gotovo pretirano, če rečem, da je padlo proti desnemu krilu moje kompanije v enem dnevu do 3000 granat ali šrapnelov; tudi jaz bi tega ne verjel, a sem štel z uro v roki in naštel, da pade vsako minuto povprečno 10-12 strelav, med njimi tudi precej težkega kalibra, videl sem ležati okoli 15 cm 'Hülsen' (op. tulec naboja). Da je bilo žvižganje in treskanje temu primerno, si pač lahko mislite. Kaj takega tudi na Ruskem ni bilo, kakor pripovedujejo oni, ki so bili tam. Jaz sem bil sicer popolnoma na varnem (v dekungi, ki bi ji 'Volltreffer' (op. zadetek v polno) iz težkega topa nič ne mogel, ker je bila izkopana v strmo steno, da je bilo 5-6 metrov zemlje nad njo) in si nisem upal ven (sploh sem z žalostjo opazil, da ima rana svoj učinek, namreč nisem več stari 'Kugelfang' (op. prestreznik krogel), temveč se prestrašim pri vsakem strelu), a v skrbeh sem bil za kompanijo, ki bi bila lahko vsa uničena, dasi sem jo na svojo pest umaknil nazaj v zvezni jarek in pustil spredaj samo posebno stražo. Silno sem bil torej vesel zvečer, ko sem konstatiral le par ranjencev; sprednje dekunge so pa bile vse zasute in po noči smo jih zopet izkopali. A to je pravo Siziŕovo delo; po dnevu jih je sovražno topništvo znova zasulo in to je ponavljalo vsak dan. Naslednji dan ni bil nič boljši, v prihodnjih je pa bilo streljanje malo manj silovito; mir smo imeli v vseh šestih dneh le prvo dopoldne in zadnje popoldne. Pravi čudež je, da kompanija (op. četa) ni imela več kot enega mrtveca in 14 ranjencev cel čas.<

(Pismo vojaka Vladimira Bregarja - Vladka z goriškega mostišča domačim z dne 30. 7. 1915. Na soški fronti je padel leta 1916. V: Budkovič, Tomaž 2009). S Turudijevim bataljonom na soškem bojišču. Celovec: Mohorjeva Celovec, str. 54-55.)

Prelaz Vršič leta 1917.

(Vir: https://sl.wikipedia.org/wiki/So%C5%A1ka_frontend#/media/File:Bundesarchiv_Bild_146-1970-073-25_Isonzo-Schlacht_Trainkolonne_am_Moistroka-Pass.jpg, dostop: 17. 7. 2018.)

Vir 2: Vojna na soški fronti skozi oči avstrijskega vojaka Hansa Pölzerja

»Tudi v našem sektorju so bili pred nami Madžari. Prav gotovo so morali v petih tednih, v katerih so jih Italijani mehčali s svojim topništvom, veliko pretrpeti, a položajev jim vseeno ne bi bilo treba tako grozovito zanemariti. Vsako noč bi bilo treba poglobiti in utrditi uničene jarke, z vrečami peska vestno zakrpati luknje v okopih in na novo postaviti sleherno porušeno oviro. Honvedi zelo očitno niso poskrbeli za nič od naštetega. Na splošno se ne morem spomniti, da bi nam Madžari kdaj predali spodoben položaj. Vsepovsod je bilo vse umazano, zasvinjano in uničeno. Govorim čisto resnico – to lahko potrdijo vsi moji tovariši iz 9. lovskega bataljona.

Madžari so Lahom celo pustili, da pri belem dnevu odstranjujejo bodečo žico, ki je varovala dostop do jarkov, saj so se vsi bali njihovega topništva. Če so namreč med tem opravičeno ustrelili kakšnega od italijanskih vojakov, so jo ti hitro ucvrli v jarke in Madžare prepustili na milost in nemilost svojemu topništvu, ki je vse na tistem območju kmalu zmlelo v sončni prah.<

(Pölzer, Hans (2011). Trije dnevi pekla na Soči. Ljubljana: Karantanija, str. 10-11. Odlomki iz vojaškega dnevnika, vojak je prvo svetovno vojno preživel.)

Učenci ob analizi obeh virov rešijo naslednje naloge:

- Ali sta vira 1 in 2 vira prve ali druge roke? Odgovor utemelji.
- Primerjaj in pojasni vojni vsakdan v jarku na soškem bojišču skozi oči obeh vojakov.
- Pojasni, kakšne so podobnosti in razlike v doživljanju bojevanja na soški fronti pri obeh vojakihi.

- Poimenuj in pojasni način vojskovanja, kot je opisan v odlomku iz pisma prvega vojaka v viru 1 in odlomku iz vojnega dnevnika v viru 2.
- Izpiši vsaj tri dejstva in tri mnenja/sklepe/razlage iz obeh virov.
- Pojasni, ali so v obeh virih prisotni predsodki in stereotipne predstave.
- V kolikšni meri sta oba vira uporabna za pojasnjevanje zgodovinskega dogajanja na soški fronti? Odgovor utemelji.

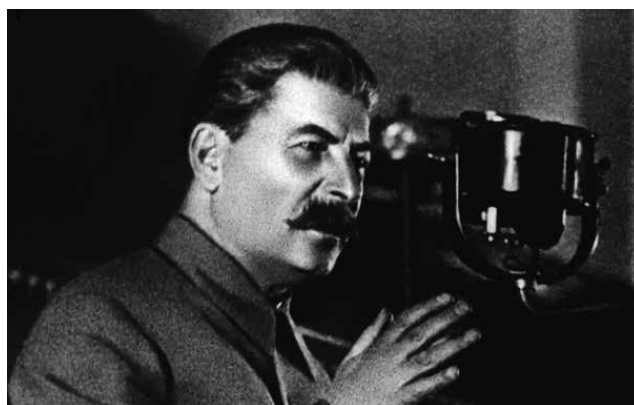
Podobno bi lahko učenci primerjali med sabo tudi dve različni interpretaciji npr. mostiščarske oz. koliščarske kulture in pojasnili, da je do nove interpretacije prišlo zaradi novih arheoloških odkritij, ki so potrdila obstoj koliščarskih in ne mostiščarskih naselij na Ljubljanskem barju

DEDUKTIVNO SKLEPANJE

Govor Adolfa Hitlerja leta 1935.

(Vir: https://en.wikipedia.org/wiki/Great_Depression#/media/File:Bundesarchiv_Bild_119-11-19-12_A돌프_히틀러_베르_Ortsgruppenfeier_der_NSDAP_Rosenheim.jpg, dostop: 17. 7. 2018.)

Stalin med govorom leta 1941.

(Vir: <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Stalin-speech.png>, dostop: 17. 7. 2018.)

Pri deduktivnem sklepanju se sklepa iz splošnega na posamezno – sklep z gotovostjo sledi iz premis. Učenec je sposoben opredeliti in oblikovati sklep iz pomembnih ali značilnih posplošitev ali principov oz. pravil, ki so jasno izraženi ali se o njih iz zbranih podatkov da sklepati, pri čemer so implicitno izraženi.

Učenec je sposoben interpretirati posplošitve ali principe, npr. pojasniti in utemeljiti skupne značilnosti totalitarne vladavine. Kako se totalitarizem kaže v nacistični/fašistični/komunistični vladavini (lahko tudi aktualizacija na islamistične režime).

INDUKTIVNO SKLEPANJE

Sklepa se tedaj, ko se na temelju znanih informacij, dejstev, dokazov izpelje zaključke (sklepe), rezultate ali napovedi oz. ko se iz danega zaključi nekaj, kar ni eksplicitno razvidno. Izpelje se sklepe, ki so verjetni in katerih resničnost je priporočljivo nadalje preverjati.²⁰ Pri induktivnem sklepanju sklep sledi iz opaženega, iz primerov, iz znanega, iz informacij, iz dejstev, iz dokazov – iz premis (premise so trditve, iz katerih sledi določen sklep). Kljub znanim premisam pa je pri induktivnem sklepanju sklep lahko napačen. Vzrok je v tem, da je premis premalo oz. je treba sklep preveriti z novimi informacijami, dejstvi, dokazi. Induktivno sklepanje poteka po korakih:

- Kakšne informacije, dejstva, dokaze imam – iz zgodovinskih virov iz različnih medijev, iz učbenika, iz učiteljeve razlage, iz opazovanj na terenu, iz ustnih informacij.

²⁰ Kompare, A., Rupnik Vec, T. (2016). Kako spodbujati razvoj kritičnega mišljenja. Od temeljnih miselnih procesov do argumentiranja. Ljubljana: ZRSŠ, str. 157.

- Kakšne posplošitve/napovedi lahko izpeljem iz danih informacij, dejstev, dokazov ... – iščemo skupne značilnosti, povezave.
- Ubeseđimo posplošitev (sklep, pravilo), ki pojasni skupne značilnosti, povezave. Nato sklep lahko preverimo z dodatnimi informacijami iz npr. iz zgodovinskih virov in razmislimo, če ali zaradi novih informacij, dejstev, dokazov svoj sklep dopolniti, spremeniti.²¹

Pri pouku sklepe kot rezultat induktivnega sklepanja redko preverjamo. Zato je učencem smiselno dati naloge, s katerimi spodbujamo preverjanje verjetnosti sklepov (koliko so sklepi zanesljivi glede na dane informacije, dejstva, dokaze).

Sprva so sklepi učencev le drugače ubesedene informacije, dejstva in dokazi iz zgodovinskih virov in niso prave posplošitve, ugotovljene skupne značilnosti ali povezave.

Sklep mora biti utemeljen s čim več informacijami, dejstvi, dokazi, primeri iz zgodovinskih virov.²²

Primeri nalog:

- Učenec iz različnih zgodovinskih virov oblikuje sklep, ki ga je treba utemeljiti z ustreznimi dokazi iz teh virov.
- Učenec zna iz različnih zgodovinskih virov razbrati pomembne informacije, dejstva, dokaze, na temelju katerih oblikuje zaključek/sklep o nekih značilnosti, povezavah zgodovinskega dogajanja.
- Učenec iz zgodovinskega vira predvideva, kaj se bo zgodilo. Navede dokaze za trditev. Trditev oz. tezo (hipotezo), sklep podpre ali ovrže z ustreznimi dokazi iz zgodovinskega vira.

Induktivno sklepanje je vgrajeno tudi v učenje z odkrivanjem, pri katerem se učenec vpraša:

- Kaj mi informacije iz vira povedo o nekem dogajanju?
- Kaj lahko na temelju teh informacij iz vira sklepam o zgodovinskem dogajanju?
- Česa mi zgodovinski vir ne pove o zgodovinskem dogajanju?
- Katere dodatne zgodovinske vire moram preučiti, da bom lahko sklepal in pojasnil zgodovinsko dogajanje?

Primer naloge:

- Na posnetkih si bomo ogledali odlomke z zasedanj državnega zbora, nato bomo državni zbor tudi obiskali. Tvoja naloga je, da z zasedanj državnega zbora in ekskurzije v državni zbor poiščeš in opišeš (princip) pravila delovanja demokracije. Princip delovanja demokracije preveri s slovensko ustavo ter svoje ugotovitve o delovanju demokracije dopolni in dodatno pojasni.
- Zakaj je pomembno, da živimo v demokratični državi, katere delovanje si lahko spoznaval na obisku v državnem zboru? Oцени pomen demokratične vladavine pri nas.

OBLIKOVANJE, ANALIZA IN VREDNOTENJE ARGUMENTOV

Argumenti morajo biti prepričljivi in uporabni za dano trditev. Obstajajo posebne tehnike za pripravo argumentov ter za analizo in spodbijanje argumentov nasprotne strani. Argumente uporabljamo pri debatiranju v okviru različnih debatnih formatov, pri pisanju zgodovinskih esejev in drugih pisnih nalogah ter pri ustnih odgovorih. Vsak argument vključuje tri dele: trditev, utemeljitev, dokaze v podporo trditvi. Trditev je predpostavka, da neko dejstvo drži, utemeljitev vključuje neki sklep, ki pojasnjuje, zakaj neki sklep drži, podpora pa so dokazi, ki podpirajo utemeljitev, zakaj neka trditev drži.²³

²¹ Prirejeno po navedenem delu, str. 159.

²² Prirejeno po navedenem delu, str. 160.

²³ Gradivo seminarja Debatne tehnike pri pouku za pedagoške svetovalce z dne 19. in 20. aprila 2005. Seminar sta izvajala vodilna slovenska poznavalka debatnih tehnik pri pouku Bojana Skrt z Zavoda za kulturo dialoga Za in Proti in dr. Alfred C. Snider, profesor debatnih tehnik z Univerze Vermont v ZDA.

Za preverjanje kakovosti zgradbe argumenta so v pomoč naslednja usmerjevalna vprašanja:

- Kaj pravi predpostavka?
- Ali ima trditev sklepanje oz. ali argument vključuje razlog, zakaj naj bi predpostavka držala?
- Ali je sklepanje podprto z dokazi, primeri, strokovnim mnenjem?²⁴

Za preverjanje kakovosti vsebine argumentov pa so v pomoč naslednja usmerjevalna vprašanja:

- Ali obstaja izjema, ki jo predpostavka ne vključuje?
- Ali je podano sklepanje smiselno?
- Ali obstaja logična napaka v sklepanju?
- Ali je podana podpora smiselna?
- Ali podana podpora logično potrjuje sklepanje?
- Ali je podpora verodostojna?²⁵

Krištof Kolumb, obkrožen z množico, na poti na svojo ladjo avgusta 1492.

(Vir: https://commons.wikimedia.org/w/index.php?title=Special:Search&limit=20&offset=80&profile=default&search=christopher+columbus&searchToken=8ixarkp1nxuv4svi9lyop8yxr#/media/File:Christopher_Columbus_Welcome_V0044819.jpg, dostop: 17. 7. 2018.)

Začne se lahko s preprostimi argumenti, ki vključujejo neko trditev in razloge, zakaj trditev drži.

Kompleksnejši argumenti vključujejo vmesne in končno trditev, razloge, zakaj trditev drži, in tudi protiarargumente.²⁶

Argumente se lahko strukturira po modelu SAIL:

State (izjava, trditev) – postavi trditev.

Argumentiraj – najpomembnejši del: npr. analiziraj situacijo ali osebe, dogodke, pojave, procese. Podpri svojo trditev z dokazi.

Ilustriraj – podaj dober primer, dokaz, s katerim bo tvoj argument jasn in otipljiv.

Link (poveži) – poveži argument/trditev z razpravo kot celoto.²⁷

Dodatni napotki za kakovostno argumentiranje so:

- Vedno navedi razloge zakaj.
- Delaj zapiske.
- Zapiši si ključne besede govora.
- S seboj vzemi uro, da boš lahko meril čas svojega govora.
- In kar je najtežje: ne kompliciraj – jasno, zgoščeno, smiselno!

Navajamo primere debatnih trditev in debatnih formatov

Trditev: Beli človek je prinesel Ameriki civilizacijo.

Učenci debatirajo o trditvi v obliki okrogle mize:

- Uvodničar predstavi problem, 1 minuta.
- Vsak od govorcev predstavi svoje stališče o obravnavani temi, vsak 1 minuto.
- Odprta razprava, 8 minut.
- Uvodničar predstavi glavne točke razprave in zaključ, 1 minuta.

Trditev: Beli človek nosi krivdo za imperializem, zato mora biti kaznovan.

Učenci debatirajo o trditvi v obliki formata 2 + 2 z vprašanji med govori. Vprašanja so dovoljena samo v drugi minuti govorov:

- PRVI ZA, 3 minute (predstavi razloge, ki podpirajo trditev),
- PRVI PROTI, 3 minute (predstavi razloge, ki nasprotujejo trditvi),

²⁴ Povzeto in prirejeno po navedenem delu.

²⁵ Povzeto in prirejeno po navedenem delu.

²⁶ Kompare, Alenka, Rupnik Vec, Tanja (2016). Kako spodbujati razvoj kritičnega mišljenja. Od temeljnih miselnih procesov do argumentiranja. Ljubljana: Zavod RS šolstvo, str. 233–234.

²⁷ Gradivo projekta Youth Start 2015–2017.

- DRUGI ZA, 3 minute (zavrne razloge, ki jih je predstavil nasprotnik, in okrepi svoje),
- DRUGI PROTI, 3 minute (zavrne razloge, ki jih je predstavil nasprotnik, in okrepi svoje).

Trditev: Migracije v Evropo je treba zajezi.

O trditvi se debatira v obliki javnega sestanka. Moderator ima vlogo povezovalca, predstavi pravila sestanka, skrbi za to, da se pravila spoštujejo, in daje besedo. Začne z uvodom. Vsak udeleženec pripravi 1 minuto govora, eni podpirajo zajezitev migracij, drugi so proti. Novinar poroča za televizijska poročila, 1 minuta.²⁸

VREDNOTENJE IN ODLOČANJE

V učnih načrtih za zgodovino je v odnosnih učnih ciljih zapisano, da učenci razvijajo sposobnost samostojnega izbiranja in odločanja ter svoje poglede na zgodovino, ki pa morajo biti skladni z vrednotami zahodnoevropske civilizacije. Ta cilj pomaga dosegati večina kritičnega mišljenja, ki se nanaša na vrednotenje in odločanje, pri kateri se učenci učijo vrednotiti na temelju relevantnih kriterijev, (so)oblikujejo relevantne kriterije in jih uporabijo pri sprejemanju odločitev z vidika presojanja posledic pa tudi napovedjo in vrednotijo rezultate.

Na primeru vrednotenja zloglasnega 133. člena kazenskega zakonika Socialistične federativne republike Jugoslavije, znanega kot verbalni delikt, in 39. ter 40. člena sodobne slovenske ustave o svobodi izražanja in pravici do ugovora in popravka učence učimo oblikovati kriterije vrednotenja prednosti življenja v demokratični družbi in državi. Učenci analizirajo vire od 1 do 3 ter samostojno oblikujejo kriterije za vrednotenje stopnje demokratičnosti družbe in države na primeru svobode govora. Nato se glede na takšne kriterije odločijo, v kateri državi bi raje živeli (nekdanji SFRJ ali samostojni in demokratični Republiki Sloveniji) z vidika posledic na njihovo življenje.

Vir 1: 133. člen kazenskega zakonika SFRJ

- »(1) Kdor s pisano besedo, letakom, risbo, govorom ali kako drugače poziva ali ščuva k rušenju oblasti delavskega razreda in delovnih ljudi, k protiustavni spremembi socialistične samoupravne družbene ureditve, k razbijanju bratstva in enotnosti ter enakopravnosti narodov in narodnosti, k strmoglavljenju organov družbene samouprave in oblasti ali njihovih izvršilnih organov, k odporu proti odločitvam pristojnih organov oblasti in samouprave, ki so pomembne za varnost in razvoj socialističnih, samoupravnih odnosov, varnost in obrambo države, ali kdor s hudobnim namenom in neresnično prikazuje družbene in politične razmere v državi, se kaznuje z zaporom od enega do deset let.
- (2) Kdor stori dejanje iz prvega odstavka tega člena s pomočjo ali pod vplivom iz tujine, se kaznuje z zaporom najmanj treh let.
- (3) Kdor pošilja ali spravlja v SFRJ agitatorje ali propagandni material za izvrševanje dejanj iz prvega odstavka tega člena, se kaznuje z zaporom najmanj enega leta.

Stavba slovenskega državnega zbora, zakonodajnega telesa Republike Slovenije.

(Vir: <https://www.google.com/search?q=dr%C5%BEavni+zbor&client=firefox-b&bm=isch&tbo=u&source=univ&sa=X&ved=0ahUKewjn1lvHx6jcAhUvMwKHZMRCmwQiR4lowE&biw=1366&bih=634#imgrc=D8vRmpFDFZlbiM;> dostop: 17. 7. 2018)

²⁸ Gradivo seminarja Debatne tehnike pri pouku za pedagoške svetovalce z dne 19. in 20. aprila 2005.

Sodobna slovenska ustava, ratificirana leta 1991 – naslovnica.

- (4) *Kdor izdeluje ali razmnožuje sovražni propagandni material z namenom, da bi ga razširjal, ali kdor ima pri sebi ta material, čeprav ve, da je namenjen za razširjanje, se kaznuje z zaporom od šestih mesecev do petih let.*«

Vir 2: 39. člen sodobne slovenske ustave o svobodi izražanja

»Zagotovljena je svoboda izražanja misli, govora in. javnega nastopanja, tiska in drugih oblik javnega obveščanja in izražanja. Vsakdo lahko svobodno zbira, sprejema in širi vesti in mnenja.

Vsakdo ima pravico dobiti informacijo javnega značaja, za katero ima v zakonu utemeljen pravni interes, razen v primerih, ki jih določa zakon.«

(Dostopno na: <https://zakonodaja.com/ustava/urs>, dostop: 18. 6. 2018.)

Vir 3: 40. člen sodobne slovenske ustave o pravici do popravka in odgovora

»Zagotovljena je pravica do popravka objavljenega obvestila, s katerim sta prizadeta pravica ali interes posameznika, organizacije ali organa, in prav tako je zagotovljena pravica do odgovora na objavljeno informacijo.

(Dostopno na: <https://zakonodaja.com/ustava/urs>, dostop: 18. 6. 2018.)

SKLEP

Veščine kritičnega mišljenja, kot so iskanje in vrednotenje virov, razlikovanje dejstev od mnenj, deduktivno in induktivno sklepanje, oblikovanje, analiza in vrednotenje argumentov ter vrednotenje in odločanje, se prepletajo z veščinami dela z viri, kot so izbiranje ključnih informacij in pomembnih podrobnosti, dejstev in dokazov iz virov, oblikovanje samostojnih odgovorov, sklepov, razlag, priprava lastnih mnenj in njihovo utemeljevanje, priprava argumentov (vključujejo utemeljitve in dokaze v podporo trditvi), interpretiranje dogajanja, pojavov, procesov z več vidikov (perspektiv), vrednotenje verodostojnosti vira informacij (npr. po kriterijih: kdo je avtor, razmerje med dejstvi, dokazi, mnenji, prisotnost predsodkov, stereotipov) in citiranje virov. Tako veščine dela z viri kot veščine kritičnega mišljenja pa so podprte tudi z učnimi cilji iz učnih načrtov za zgodovino v osnovni šoli in gimnaziji, ki se nanašajo na zbiranje in izbiranje, analizo, sintezo, kritično presojo vrednosti in uporabnosti informacij iz zgodovinskih virov, na zavedanje relativnosti informacij, oblikovanje lastnih sklepov, razlag in mnenj o zgodovinskih dogodkih, pojavih in procesih, dela z večperspektivnimi zgodovinskimi viri, dovzetnosti za različne poglede in interpretacije ter na sposobnost samostojnega izbiranja in odločanja.

LITERATURA

- Brodnik, Vilma (2018). Spodbujanje razvoja veščin dela z viri s formativnim spremljanjem. V: Spodbujanje razvoja veščin dela z viri s formativnim spremljanjem. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo, str. 6–22. Dostopno na: <https://www.zrss.si/digitalnaknjiznica/VescineDelaZViri/>, dostop: 18. 6. 2018.
- Brodnik, Vilma (2018). Delo z zgodovinskimi viri, str. 44–54. V: Spodbujanje razvoja veščin dela z viri s formativnim spremljanjem. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo. Dostopno na: <https://www.zrss.si/digitalnaknjiznica/VescineDelaZViri/>, dostop: 18. 6. 2018.
- Brodnik, Vilma, Babič, Dragica (2014). Zgodovina 1. Delovni zvezek za prvi letnik gimnazije. Ljubljana: DZS.
- Budkovič, Tomaž (2009). S Turudijevim bataljonom na soškem bojišču. Celovec: Mohorjeva Celovec.
- Gradivo seminarja Debatne tehnike pri pouku za pedagoške svetovalce z dne 19. in 20. aprila 2005. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.
- Gradivo projekta Youth Start 2015–2017. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.
- Grafenauer, Bogo (1960). Struktura in tehnika zgodovinske vede. Ljubljana: Univerza v Ljubljani.
- Hinton, Chris (2001). What is evidence. London: John Murray Ltd.
- Kazenski zakonik SFRJ.
- Kompare, Alenka, Rupnik Vec, Tanja (2016). Kako spodbujati razvoj kritičnega mišljenja. Od temeljnih miselnih procesov do argumentiranja. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.
- Pölzer, Hans (2011). Trije dnevi pekla na Soči. Ljubljana: Karantanija.
- Program osnovna šola. Zgodovina (2011). Učni načrt. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod RS za šolstvo.
- Rupnik Vec, Tanja (2018). Učenje veščin kritičnega mišljenja – ne zgolj vzgojno-izobraževalna možnost, pač pa temeljna pravica vsakega učenca. V: Zgodovina v šoli. Letnik 26, št. 1, str. 3–17.
- Rupnik Vec, Tanja ur. (2017). Veščine kritičnega mišljenja. Primeri nalog za spodbujanje kritičnega mišljenja pri različnih predmetih v osnovni šoli. Dostopno na: <https://www.zrss.si/digitalnaknjiznica/KriticnoMisljenjeNaloge/>, dostop: 18. 6. 2018.
- Učni načrt. Gimnazija. Zgodovina (2008). Obvezni predmet (modul 280 ur). Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod RS za šolstvo.
- Ustava Republike Slovenije. Dostopno na: <https://zakonodaja.com/ustava/urs>, dostop: 18. 6. 2018.
- Valvasor, Janez Vajkard (1978). Slava vojvodine Kranjske. Valvasorjevo berilo. Ljubljana: Mladinska knjiga. Dostopno na: <http://www.savel-hobi.net/valvasor/valvasor.htm>, dostop: 18. 6. 2018.